УДК73 (497.11)

Мила Јевтовић

СПОМЕНИК КАРАЂОРЂУ ПАШКА ВУЧЕТИЋА

Услови за подизање јавних споменика у Београду почели су да се стварају половином XIX века. У сиромашној Србији без развијене вајарске традиције, тај процес био је спор, постепен, праћен многим потешкоћама. Сећање на крваве устаничке године било је још сасвим свеже, када је Београд добио свој први јавни споменик 1848. године, посвећен ослободиоцима Београда из 1806. Подигао га је кнез Александар Карађорђевић, на простору данашњег Карађорђевог парка.

Идеје о подизању споменика вођи устанка из 1804. године, јавиле су се педесетих година XIX века. Ретки вајари који су у то време стизали у Србију тражећи посао били су, углавном, странци. Тако је у Београд дошао Словак Јосип Клеменс, који је 1855. године урадио портрет Карађорђа, о чему су писале и »Србске Новине«.[1] Како већег занимања за скулптуру у нашој средини није било, Клеменс се вратио у Словачку.[2]

Владавина кнеза Александра Карађорђевића ближила се крају када је, почетком 1857. године, основан Одбор за подизање споменика Карађорђу при Министарству унутрашњих дела. На ову вест реаговала је Порта, за коју Карађорђе није био ништа друго до обичан бунтовник.[3] Изгладивши овај сукоб са Портом, Влада је покренула организовано сакупљање прилога, преко полицијских и општинских власти. Председник Одбора за подизање споменика и први приложник (100 дуката) био је војвода Тома Вучић Перишић.[4] Обративши се јавности са позивом за сакупљање прилога за споменик, Одбор је подсетио на дужност нових генерација, које уживају плодове слободе, да овим гестом искажу своју благодарност према патњама и жртвама устаника и према Карађорђу, као симболу борбе за независност земље.[5] Вест је покренула вишемесечну јавну полемику, која се одвијала преко ондашње штампе.[6] Новинари, истакнуте јавне личности, анонимни читаоци, дописници из унутрашњости Србије и они преко Саве, као и многи други, упустили су се у темељне анализе и расправе о потреби подизања споменика, његовој функцији, форми и значају. Било је ту свега – запаљивих патриотских апела на успавану савест грађанства, подсећања на жртве и јунаке устаничког времена, оспоравања и величања значаја Карађорђа, дилема око финансирања предстојећег подухвата (да ли споменик подићи прилозима целокупног грађанства или је то искључиво ствар државе) и слично.

Због начина сакупљања прилога за споменик, путем званичних органа власти, ова акција се убрзо нашла и на дневном реду седнице Правитељствујушчег Совјета. Упозоривши да је Влада, без пристанка Совјета, практично увела нову врсту намета и учинила да прилози буду изнуђени а не добровољни, затражено је да све даље активности по овом питању буду обустављене.[7] То је и учињено септембра 1857.

***

Када је кобне 1868. године убијен кнез Михаило, сва настојања да се подигне споменик Карађорђу остала су у другом плану.[8] Убрзо су отпочеле припреме за подизање споменика кнезу Михаилу Обреновићу. Пројекат италијанског вајара Енрика Пација изабран је у конкуренцији радова домаћих и страних уметника. Коњаничка статуа кнеза Михаила свечано је откривена 18. децембра 1882. године.[9]

Десет година касније, марта 1892. године, расписан је конкурс за споменик косовским јунацима у Крушевцу,[10] на коме је прву награду освојио Ђорђе Јовановић. Без

намере да се овом приликом дуже задржимо на добро познатом »Косовском споменику«, желели бисмо да укажемо на неколико занимљивих подударности између вајарског такмичења у Крушевцу са једне, и конкурса за Карађорђев споменик у Београду, са друге стране:

– Петар Убавкић и Ђорђе Јовановић учествовали су на оба конкурса;
– изложени модели споменика који су пристигли на ове конкурсе, обновили су жестоке полемике и анализе у оновременој штампи, о изгледу и функцији будућих споменика;
– уметници који су освојили прве награде, Ђорђе Јовановић и Пашко Вучетић, тражили су своју инспирацију у српским народним песмама, а своје споменике компоновали од више фигура;
– представе гуслара и виле (која носи венац и барјак), нашле су се и у Крушевцу и у Београду.

***

Питање подизања споменика Карађорђу постало је поново актуелно тек 1903. године, када је дошло до династичке смене на српском престолу.

Још почетком 1902. године принц Петар Карађорђевић, који је тада боравио у Женеви, позвао је српски народ да предстојећу стогодишњицу устанка обележи скромним спомеником Карађорђу.[11] Суму од 50.000 динара ставио је на располагање Одбору који би се, у ту сврху, образовао.

Иницијативе да се јавним споменицима обележе догађаји из Првог српског устанка, биле су бројне и разноврсне. Једна од њих потекла је од Београдске општине, која је желела да спомеником обележи догађаје везане за устаничко освајање Београда 1806. године. У јавности су се испољила и слагања али и недоумице попут ове: да ли споменик треба да подигне само Београдска општина, те да буде локалног карактера, или га мора подићи цела благодарна Србија.[12] На целу замисао тачку је ставило Министарство унутрашњих дела, указавши да је Београдска општина, одлуком свог Одбора за подизање споменика Карађорђу, прекорачила своје надлежности, јер је иницијативу за прикупљање прилога за споменик могла дати само Народна скупштина.[13] Општински Одбор је повукао ранију одлуку, као и одлуку о давању 100.000 динара за споменик, док Народна скупштина не донесе своје решење о његовом подизању.

***

Следеће, 1905. године, Министарство војске решило је да обележи сто година од оснивања регуларне војске, коју је установио Карађорђе. Министар војни упутио је молбу Београдској општини, да се на Калемегдану уступи место за будући споменик. Општина је изашла у сусрет овој молби, доделивши место на главној шеталишној стази.[14]

Одбор за подизање споменика, састављен од војних лица и официра на челу са ђенералом Никодијем Стефановићем, образован је 1908. године.[15]

Конкурс за Карађорђев споменик расписан је и објављен у Српском техничком листу, 21. септембра 1908.[16]

Расписавши конкурс за уметнике који, искључиво, живе у Србији, Одбор за подизање споменика је у осам тачака прецизирао, између осталог, и следеће:

1. Одређена је сума од 40.000 динара која је морала да подмири дефинитивну израду, транспорт и монтирање споменика на Великом Калемегдану. Споменик је требало израдити од бронзе и камена, висине око 6 м. Захтевано је да се њиме изрази »благодарност« војске, »сталног кадра«, према своме првом творцу и тиме обележи стогодишњица прве српске регуларне војске, коју је Карађорђе установио 1808. године.

а) Споменик је морао бити – како је наведено – у чисто војно-историјском духу а личност Карађорђева што »живље и маркантније« истакнута међу споредним фигурама, које би јасно изразиле горе поменуту идеју.

2. Од учесника конкурса захтевана је израда модела у гипсу, који би био што вернији стварном изгледу довршеног споменика.

3. Модели су морали бити под шифром, без потписа уметника.

4. Крајњи рок за предају модела био је 25. новембар 1908. године.

5. Предвиђене су биле две награде: прва, од 1.000 динара и друга од 600 динара.

6. О наградама је одлучивао оцењивачки суд (»Jury«), састављен од чланова домаћих уметничких удружења (али без вајара, због учешћа у такмичењу) и једног уваженог професора вајара са неког универзитета из иностранства.

а) Пре коначне одлуке жирија, планирана је изложба модела за споменик, како би јавност имала увида у ово такмичење.

б) Имена чланова жирија морала су бити објављена накнадно, чим стигну њихови одговори на писма која им је упутио Одбор за подизање споменика.

7. Награђени пројекти прелазили су у својину Одбора, а дефинитивна израда споменика, према моделу који освоји прву награду, уступила би се оном уметнику, учеснику конкурса, који би се обавезао писменим уговором да ће све предвиђене обавезе из тач. 1 испунити за суму до 40.000 динара, у коју ће се рачунати и трошкови страног професора који буде члан жирија.

а) Уметник коме се уступи израда споменика биће дужан да, пре почетка рада на споменику, изради дефинитиван модел Карађорђевог лика »у блату«, и кад се са меродавне стране констатује идентичност са Вождом, као и да је потпуно уметнички изведен, добиће поменуту суму на располагање.

б) Одбор је задржао право да, према стручном мишљењу жирија, евентуално откупи још један пројекат, са жељом да уметнике што више мотивише.

8. У случају да буде мање од три пројекта на конкурсу, или да нису подобни за израду, одредиће се одштета за два најбоља пројекта, а конкурс ће изнова бити расписан за све »словенске уметнике«.

Конкурс је, дакле, био војнички јасан: право учешћа имали су само српски држављани, концепција споменика морала је бити »у војно-историјском духу«, са мало предвиђених пара требало је покрити много послова и израдити више фигура које би изразиле тражену идеју.

***

Изложба модела за споменик отворена је на пролеће 1909. године у Официрском дому и трајала је петнаест дана. Поред Пашка Вучетића, међу учесницима конкурса нашла се готово цела прва генерација наших вајара, која је стварала крајем XIX и почетком XX века. Ту су били Петар Убавкић, Ђорђе Јовановић, Симеон Роксандић и Јован Пешић.[17]

Аутор написа у »Политици« је, коментаришући изложбу модела за споменик, упозорио да »од девет пројеката за споменик, ни пред једним не осетите ону величину, коју заслужује великан«.[18] За рад под шифром »1806« (коју је користио Пашко Вучетић, нап. MJ), каже да се ради о »читавој алегорији«, »иде читава поворка на аудијенцију Кара-Ђорђу, који је у врло некарађорђевском ставу. Ни Вила није доспела до њега... То је све под њим, јер изгледа није рад да икога – прими! Ту је чак и гуслар!... Ја не знам шта је руководило овога уметника, да за споменик једноме јунаку прави позоришну ›живу слику‹.«

Извештач »Вечерњих новости« је за скицу која нас занима рекао да »има идеје и чини добар утисак на посматрача«.[19]

Јован Дучић назвао је ову изложбу »највећом утакмицом која је до сад постојала међу нашим уметницима«, али која на жалост, »не задржава ни срце ни памет«.[20] Дучић замера вајарима да, и поред тога што је Одбор поставио »одвећ касарнске« услове, нису били на висини задатка, пребацујући им недостатак талента и културе потребних да осете дело »великог народног вожда«. Незадовољан, Дучић набраја како је на једном од модела Карађорђе »сватовски загрлио барјактара«; на другом, пред Вождом је »нека огромна узнемирена кокош која треба да буде орао«; на следећем је »један убица с ножем у руци и једним нагрђеним лешом под ногама – вампирски сан из најружније кишне децембарске ноћи, после којег се скаче у бунцању«.

»Има један једини модел за споменик који се одваја часно«, за који је чуо да га је радио Пашко Вучетић, сликар. Дучић сматра да је само он интелигентно разумео »шта је то народна епопеја« и какво је место Карађорђа у њој. За фигуре које чине поворку у успону ка Карађорђу каже, да су »све лепша од лепше, и мисаонија од мисаоније«. Поворка је, по њему, »и страшна и величанствена«, назива је »суптилном песмом пуне осећаја и топлоте«.

Дучић је био за то да овај споменик добије прву награду, уколико је уметник способан да га изради »у великом« и уколико предвиђена сума новца буде довољна. Песник је изразио свој протест због пропозиција конкурса које нису дозволиле учешће Хрвата, чиме се одступило од, политички важне, југословенске идеје. »Зашто говоримо у политици о југословенској идеји, и зашто смо је најзад усвојили и као централну идеју нашег живота, када овде правимо оваку искључивост. Јесмо ли ми и Хрвати један народ или нисмо?« Због овог и низа других пропуста, Дучић је сматрао да је неопходно расписати нов конкурс, јер се вајари из Србије, »сем једног«, нису показали, те је сад ред на »велике наше уметнике Мештровића и Франгеша«.

Ограничењима конкурса позабавио се и Владимир Петковић, сматрајући да се са предвиђеном сумом за подизање споменика, не може »наградити ни труд око једне бисте«.[21] Петковић, ипак, изражава своје симпатије према раду под шифром »1806«, који га, због поворке фигура распоређених око стене на којој је Карађорђе, помало потсећа на Трајанов стуб у Риму, и његове рељефе који теку у »непрекидној спирали«.

И аутору приказа у »Самоуправи« чинило се да је модел Пашка Вучетића »са јачом и модернијом идејом« те да је »најзгоднији за споменик, јер он би у исто време био импозантан украс на Калемегдану«, а и могао се остварити предвиђеном сумом.[22]

Судећи по реакцијама које је ова изложба модела за споменик изазвала, Вучетићева скица је лепо примљена и није била без шанси.

Прошло је неколико месеци од ових приказа изложбе до тренутка када је, 12. X 1909. стручни жири у саставу: Роберт Робертовић Бах, професор Петроградске академије уметности, Јован Илкић, архитекта, инспектор Министарства грађевина, Данило Владисављевић, архитекта Министарства војног, Стеван Тодоровић, професор и живописац, Милан Миловановић, живописац, донео одлуку да се прва награда додели скици Пашка Вучетића

(али да се она не узме у израду); да се друга награда додели Сими Роксандићу и Бранку Таназевићу (с тим да се израда повери њима). Откупљен је пројекат Јована Пешића.[23]

Из полемике која се разбуктала након израде споменика, о чему ће касније бити речи, сазнају се разлози ове занимљиве и помало необичне одлуке жирија: прва награда се додељује Вучетићу, али му се не поверава израда споменика. Најпре је било речи да је одлука таква, јер је пројекат Симе Роксандића и Бранка Таназевића јефтинији за израду од модела који је добио прву награду, и да се може уклопити у предвиђену суму. Касније ће ипак постати јасно, да жири није веровао у способност Вучетића да споменик изведе како треба.

***

Пашко Вучетић је рођен 1871. године у Сплиту. Похађао је Сликарску школу у Трсту 1886, а од 1893. до 1895. био је на Accademia Di Belle Arti у Венецији. Академију у Минхену уписао је 1895. године. Са другим српским уметницима излагао је на Светској изложби у Паризу 1900. године.[24]

У Београд је стигао 1903. године и у њему остао до смрти, 1925. године. Помагао је Урошу Предићу при изради иконостаса у Руми, а сам је радио иконостасе у Бору, Лапову, Радујевцу. Српско држављанство је добио 1904. године. Путовао је по Србији, обилазио манастире, »снимао« стари живопис за Народни музеј у Београду. Године 1914. отишао је у рат. Био је члан »Ладе« до 1906; учесник Прве југословенске сликарске колоније; члан Српског уметничког удружења и Удружења ликовних уметника у Београду.

Познат београдској публици по својим допадљивим пејсажима и портретима, Вучетић се октобра 1909. године нашао пред реализацијом свог првог, јавног споменика.

Убрзо пошто су резултати конкурса били обелодањени, у новинама је поменуто да се Сима Роксандић понашао недолично након донешене одлуке о победнику. Желећи да одговори на овакве оптужбе, Роксандић је упутио одговор »Штампи«, изневши хронологију догађаја после одлуке жирија: [25]

– 12. октобра додељене су награде, прва Пашку Вучетићу, друга њему, са правом израде споменика, о чему је постојао записник.
– 17. октобра, на седници Одбора, саопштено му је решење Оцењивачког суда, издата му је награда уз напомену, да при изради споменика учини неке измене.
– 24. октобра Одбор је донео другу одлуку, противну решењу Оцењивачког суда, а у корист Пашка Вучетића, о чему Роксандић није био обавештен.

Због таквог поступка Одбора Роксандић се жалио, како и сам вели, »на надлежном месту«. Подвукао је, да овим својим оправданим поступком није желео никоме да нашкоди, а најмање колеги. У истом броју објављена је изјава пуковника Симе Рашића, председника Одбора за подизање споменика. Он је поновио да се Оцењивачки суд најповољније изразио о моделу Пашка Вучетића, и да је једногласно одлучио да је најбољи. С обзиром на прикупљену суму новца, Оцењивачки суд је био мишљења да би Роксандићев модел, као једноставнији, био јевтинији за израду. Али, пуковник Рашић је подсетио на седму тачку конкурса, која је обавезивала да се споменик дâ на израду првонагрђеном, уколико прихвати наведене услове. Будући да је Вучетић пристао да споменик изради за 40.000 динара, њему је то морало бити и поверено. За Одбор, напомена Оцењивачког суда о трошковима није била меродавна, будући да је Одбор био у обавези да се тачно руководи одредбама конкурса.

Сарадник Симе Роксандића на другонагрђеном пројекту, Бранко Таназевић, архитекта, такође се огласио поводом одлука жирија, али и поводом критика модела за споменик објављених у штампи.[26] Таназевић је био мишљења да критике нису биле нити објективне, нити су критичари били довољно упознати са овом врстом уметности. Зато га и није зачудило што се њихово допадање »увеличава бројем фигура«. Пажњу је обратио и на већ познате ограничавајуће услове конкурса, нагласивши да се тражио чисто војнички споменик, који нема ништа заједничко са народним спомеником. И предвиђено место на Калемегдану је сматрао проблематичним, јер би ту могао бити подигнут само споменик са »архитектонском замисли«, да би се бронза истакла и одвојила од зеленила.

Јован Дучић је веровао да се, након изложбе, модели за споменик више неће спомињати осим као »илустрација неумешности«.[27] По њему је »лепа група« Пашка Вучетића била »више сликарство него скулптура«, пре »сценична но монументална«, те да је Вучетић очигледно поседовао »више поетске фантазије него његови другови«. На овом споменику Дучић је видео једног Карађорђа који га, због готово филозофског мира, подсећа на споменик Марка Аурелија. Иако је признао да је био међу првима који су се похвално изразили о Вучетићевом моделу за споменик, он ипак није веровао да ће уметник без вајарског искуства моћи да изради такав споменик какав би престоници служио на част. »Једна је ствар имати једну песничку идеју, друга израдити у минијатури, а трећа, четврта и хиљадита ствар израдити то у великом«. Дучић није могао да не помене, незадовољан већ постојећим скулптурама на Калемегдану (»невероватне главе«, »рђаво друштво оних Калимегданских чудовишта«, »страшна галерија«), да је својом одлуком, Одбор за подизање

споменика ставио на коцку и сакупљени новац, али и угрозио велики простор на Калемегдану, будући да је овом споменику било намењено »најлепше место у српској престоници«. Могућност да се Вучетић, без озбиљнијих гаранција, упусти у израду споменика, песник је узео за једну »шаљиву ствар о којој се не да озбиљно разговарати«.

Задржаћемо се, на кратко, на »невероватним главама« на Калемегдану, које Дучић, а касније и Моша Пијаде помиње. У непосредној близини места предвиђеног за Карађорђев споменик, подигнути су споменици (попрсја на постаментима) истакнутим књижевницима, политичарима, уметницима. Ове споменике подизали су, углавном, локални одбори или струковна удружења. Намера Београдске општине била је да се простор Калемегданског парка оживи и улепша, и да се у исто време искаже дужна пажња заслужним личностима. Ту су се нашла дела Петра Убавкића (споменик Ђури Даничићу 1891, Јовану Гавриловићу и Ђури Јакшићу 1896.), Ђорђа Јовановића (споменик Јовану Суботићу 1904, Кости Таушановићу 1905), Јована Пешића (споменик Војиславу Илићу 1903.).[28] Пракса подизања споменика овакве намене у Калемегданском парку настављена је током целог двадесетог века.

Пред Пашком Вучетићем није била само биста, пред њим је био цео споменик националном хероју, са укупно седам планираних ликова.

Преузевши обавезу о изради споменика, Пашко Вучетић је отпутовао у Рим где је отпочео са радом (слика 1).

У лето 1912. године, из Рима су стигли сви бронзани делови за споменик и смештени су у зграду Подофицирске школе. Убрзо је и Краљ са својим ађутантом Павлом Јуришићем Штурмом дошао и, уз потребна обавештења која му је пружио уметник и пуковник С. Рашић, прегледао све делове споменика и изразио своје задовољство његовом израдом.[29]

Током августа 1912. године одвијали су се радови на постављању споменика на Калемегдану. Све је било спремно за свечано откривање у септембру, уз присуство Двора, војске, културних и витешких друштава.[30] Међутим, драматична историјска збивања одгодила су планирану свеча-

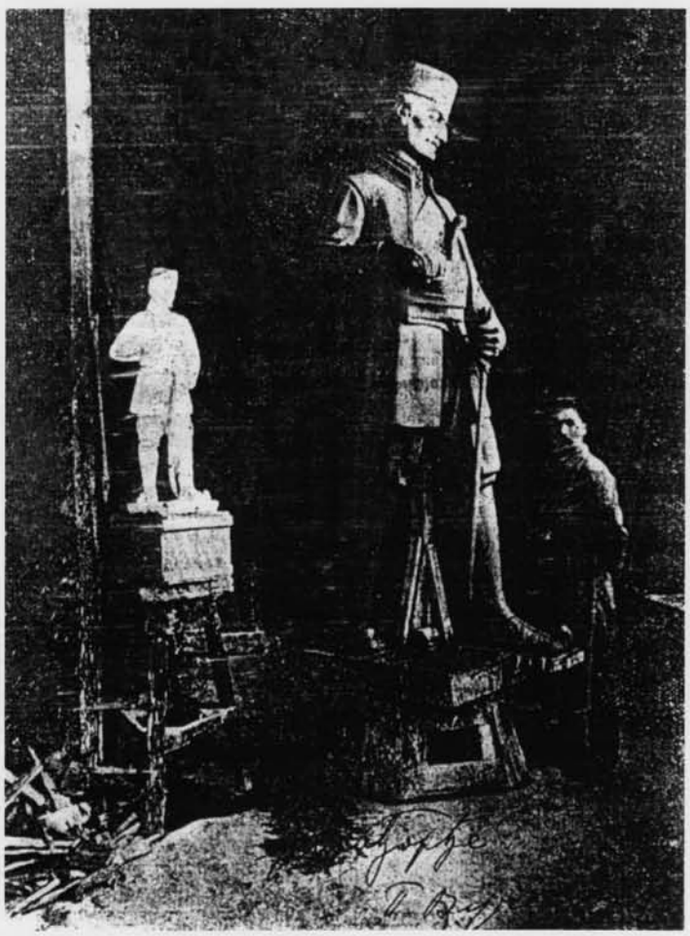

Слика 1. Споменик Карађорђу који ради у Риму наш уметник, г. Пашко Вучетић, »Пијемонт«, 30. XI 1911.

Откривање споменика Вожду Карађорђу 11/8 1913.
Inauguration du monument de Vojda Karageorges, le 11 Août 1913.

Слика 2. Откривање споменика Вождy Карађорђу 11/8/1913. Разгледница Београда (из колекције г. Милоша Јуришића)

Слика 2а. Са свечаности откривања споменика Карађорђу

ност. Још у време расписивања овог конкурса, ситуација у земљи била је веома напета због избијања анексионе кризе, у јесен 1908. године. Потом је 1912. године избио Први, а затим и Други балкански рат. Након тешких битака, после Куманова и вековима чекане освете Косова, после Брегалнице и мира у Букурешту, Србија је добила Вардарску Македонију, Косово и већи део Метохије.[31]

Тријумфални повратак војске у Београд представљао је идеалан тренутак да се, коначно, открије споменик Карађорђу. И то је учињено 11. августа 1913 (слика 2 и 2а).

Свечаности су присуствовали краљ Петар I, престолонаследник Александар, чланови краљевске породице и владе, највише званице, као и трупе тек пристигле са ратишта.[32] Краљ је одржао срдачан говор у коме се захвалио војсци на иницијативи и прилозима којима је споменик подигнут, поменувши да је српска војска својом крвљу подигла највећи споменик Карађорђу. Уз звуке химне и пуцње из топова, положени су венци, одржани говори, а уследио је и дефиле војске и бакљада. Славље на окићеним и препуним градским улицама потрајало је до вечерњих часова.

***

Пашко Вучетић поставио је фигуру Карађорђа на постамент обрађен у виду камене стене, издвојивши га, просторно и симболично, од низа фигура у подножју споменика. Колону у успону ка Вожду су чинили: вила, војник, жена са дететом, устаник из Карађорђевог времена и слепи гуслар. Карађорђе је приказан без покрета, смиреног израза лица, загледан у поворку под њим, са рукама положеним на оружје.

Желећи да својим спомеником изрази идеју апотеозе националног хероја, Вучетић се послужио добро познатим симболима, преузетим из народне традиције и предања (слепи гуслар, вила која носи барјак и венац славе) смештајући фигуру Карађорђа на једино могуће место – на врх високог, замишљеног брда. Тако постављен, недодирљив и ближи небу, опеван и славом овенчани српски Вожд, био је јасно истакнут и добро видљив свим посетиоцима Калемегдана. Поштујући захтеве војске изражене у конкурсу, Пашко Вучетић је континуитет постојања »сталног кадра« приказао кроз фигуре устаника из Карађорђевог времена и српског војника са почетка XX века, који прихвата дете из руку младе жене. Овај симболични гест мајке, наговестио је посвећеност будућих генерација истом циљу који је имао и Карађорђе – борби за слободу Србије.

Са предње стране постамента стајао је натпис:

СТАЛНИ КАДАР
СВОМЕ ВОЖДУ

док се на задњој страни налазила мермерна плоча, на којој је златним словима било урезано детаљно објашњење споменика. О овом натпису биће више речи нешто касније. Једини, до данас сачувани део споменика је фигура слепог гуслара који корача са штапом у руци[33] (слика 3).

Са оваквом идејом и концептом споменика, Пашко Вучетић је освојио прву награду на конкурсу. На жалост, сумње у способност овог уметника да успешно реализује овакав споменик, показале су се оправданим.

У тек ослобођеној Србији, нестрпљивој да ухвати корак са савременим збивањима у култури и друштву Европе, да надокнади изгубљене векове, да искаже захвалност својим палим синовима, својим великим научницима, уметницима, државницима; у Србији где је подизање споменика Карађорђу био патриотски, национални и политички чин – критичари овог споменика нису имали милости.

***

Милутин Бојић је у свом чланку споменик назвао »једном бедом, једном срамотом«.[34] За таблу постављену на полеђини споменика, аутор текста каже да је добродошла, јер делу треба објашњење. Утисак целине не постоји, споменик је »растурен и ружан«, појединачне фигуре су »наказне« појединости: гуслар као да »пипа по ваздуху« и личи на просјака који моли милостињу; устаник има »неукусан« став, »наказан« је и личи на »пијаног човека«;

војник сталног кадра прима дете и »намигује на публику«; фигура виле којој је, по њему, место у народним песмама а не у камену, препуштање је »болесном романтизму«. Но »најбеднији део споменика« је Карађорђе, за кога каже да је приказан у положају резигнираног човека, без снаге, полета и самоуверења. Бојић се пита, није ли уметник радио овај споменик »у помрчини«.

Наредног дана изашао је, по Вучетића, још поразнији чланак аутора Моше Пијаде.[35] Нашавши да је народ »незахвалан« и »без пијетета према вождовој успомени«, те да је споменик »тешка срамота за Србију, за све нас, за нашу уметност«, Пијаде сугерише једини начин да се та љага спере: »срушити пијуком ову ругобу и подићи на том месту нов, бољи споменик, према заслузи«. Фигуру Карађорђа назвао је »бедном«, »личи на цепаницу«, у ставу је који је »мизерно глуп«. Карађорђе је пред дилемом »ја ли сабљом да мане, ја ли пиштољем да кресне?«, са изразом лица који је »тупав«. Присећајући се, како је имао прилике да три месеца посматра Вучетића како ради на статуи нагог младића, каже да је тада видео »свакодневно

Слика 3. Гуслар (детаљ)

дугочасовно пипање и брљање по фигури«, које је опазио и на овом споменику.[36] »Вучетић је у стању да годинама пипа једно место и никада да не зна да ли треба још да пипа, или треба ли да сматра да је фигура свршена«. Пијаде је у свом чланку навео комплетан текст исписан на мермерној плочи, која је стајала на полеђини споменика, те га преносимо у целини: »У дну поклоничке поворке корача слепи гуслар; из камена као из гроба подигао га је дух благодарности да се поклони српском месији, који се јавља после векова очекивања, страдања и борби, које пева гусларева песма. Пред гусларем је усташ из устанка 1804. г; његова појава оличава доба устанка према њеном осниваоцу пре 100 година. Српски војник сталнога кадра представља наше доба, које од српске војске данас све очекује, али јој и све даје. Српска мајка намењује своје новорођенче светој војничкој служби – отаџбини. Симбол те намене је у предавању новорођенчета, у руке војнику на његовом поклоничком путу. Пред српским војником је као и увек слава са заставом вере у једној и венцем у другој руци, да њиме крунише вожда, који је у победничком ставу са рукама на своме оружју и симболише велико уверење своје и свога доба да је у сили спас«.

Након наведеног текста, Пијаде је прокоментарисао: »Споменик му је грех, објашњење му је признање«. Споменик је назвао »бронзаном наказом и ругобом«, »дело руку које су навикле да раде орнаменте за плафоне«, »највеће ругло за нашу културу«, које се мора »избацити« са Калемегдана. Чланове жирија који је доделио прву награду Вучетићу »треба извести пред суд«, »да се осуде, да у фонд за подизање споменика Карађорђу унесу 40.000 динара, колико је њиховом кривицом бачено на ову ругобу«.

Анонимни читалац »Правде« реаговао је на текст »Бронзана наказа« сложивши се да »овакви сваштари као што је аутор овог фамозног споменика« заслужују »кад-кад и мотковске критике«, али му је засметало прозивање чланова жирија и залагање да се они осуде и врате уложени новац.[37] Аутор текста је подсетио да се Оцењивачки суд залагао код Одбора да се распише нов конкурс, што није послушано; да је Одбору указано да је Пашко Вучетић »један осредњи сликар, а скулптор никако«, те да неће бити у стању да изведе овај пројекат; да Вучетић није хтео да пристане на уговор којим би се обавезао да претходно изради главни део споменика у правој величини, да би се Оцењивачки суд уверио да је дорастао задатку. За вајара каже да је »кидисао на овај посао, те је месецима петљао и облетао око појединих чланова и најзад успео да прогура такав уговор, према коме је могао само узимати паре, за које је дао којештарије које је по свом ћефу – без икакве контроле стварао«. Читалац се, на

крају, слаже да споменик треба уништити, али трошкове нек сноси Одбор, а не Оцењивачки суд!

Усамљена реч подршке дошла је од познаваоца сликарства Пашка Вучетића, књижевника Драгутина Илијића.[38] У свом чланку овај аутор је приметио да никада до тада, у нашој »још сувише младој вајарској уметности«, није неки споменик пропраћен са толико жучи. По њему, »песничка замисао« П. Вучетића била је изведена не само успешно, већ и за углед другим скулпторима. Поворку која, предвођена славом, иде на поклоњење Карађорђу, није било тешко разумети, верује књижевник. Идеја је толико »јасна и разумљива« да би је чак и странац схватио, док ми то можемо протумачити »још дубље и детаљније«. Друга је ствар питање »скулпторске технике«, и оцена саме израде споменика. О томе Илијић није желео да говори будући да за то није стручњак, и не познаје вајарство као што познаје и воли сликарство. Књижевник подсећа да су рад проценила два стручна жирија, у Београду и Риму, и да су дала одличан суд. Остао је у недоумици, »како да схватимо ову кампању нестручних новинарских критичара противу два стручна жирија?«

О Вучетићевом споменику, али и владајућем расположењу у нашој средини по питању подизања јавних споменика, писао је поново М. Пијаде.[39] У чланку »Једна нова болест«, констатује да је настала »манија за подизањем споменика«. Раније се није водило нарочито рачуна о споменицима, а онда би повремено, неки одбор са доста »и муке, и труда и просјачења« сакупио одређену суму новца и »негде у калемегданском зеленилу никло би ново страшило за питоме птице и гугутке«. Називајући Карађорђев споменик »чудовиштем«, које се могло видети и кроз »крпу« која га је прекривала и која је људе »што је дуже могла чувала од страшног призора«, Пијаде се иронично пита како ће бити »осветницима Косова и Сливнице« када угледају ту »ругобу«.

Опоминући, у другом чланку, све варошице по Србији које су намерне подићи јавни споменик, да је престоница скоро добила »једну наказу више«, упозорио је да нам нису потребне »наказе мањег формата«.[40] Скренуо је пажњу, да су споменици »врло скупа ствар«, и да такви морају бити ако се жели добар споменик, иначе се добија »само накарада«. »За величанствене споменике треба времена, новаца и оно у чему смо осведочено сиромашни – добрих уметника«. Пијаде се заложио да се сва средства усмере на подизање великог народног споменика иза кога ће стати и држава, и све општине и народ, и чије ће место бити на Косову, на ком је Србија поново васкрсла. То ће бити »...КОСОВСКИ ХРАМ, чији је уметник у својим фрагментима, у основним потезима тога храма, прорекао то ускрснуће«.

***

Не одговоривши одмах на нападе и коментаре по штампи, Пашко Вучетић се коначно огласио у листу »Новости«, у опширном тексту у коме смо, између осталог, сазнали више детаља о његовом боравку у Италији, током рада на споменику.[41]

На почетку је навео разлоге због којих није желео да реагује на написе у штампи: прво, све критике споменика по новинама нису биле стручне; друго, то су били напади на њега лично, организовани и штампани »по једној команди«; треће, сви ти наводи су били »измишљени и лажни«. Испровоциран, међутим, чланком из »Правде«[42], чији је аутор показао сву своју »беду и ругобу«, Вучетић је решио да одговори и изобличи »све те анонимне клеветнике и бедне критичаре«. Подсетио је све »сићушне типове« да је право на израду споменика извојевао на конкурсу, те да би сви »пакосни клеветници« морали знати да је одлука жирија била једногласна, што нико од »бедних критичара« није могао да порекне. Током његовог рада на споменику, у Београду и Риму, »ови организовани типови испредали су најпакосније интриге«, слали Одбору анонимна писма, у којима су клеветали и њега и његово дело, омаловажавајући га »како код највиших фактора ове земље тако и у широј јавности«. За све то време, Вучетић је »ћутао и радио«.

Када је требало да рад Пашка Вучетића у Риму оцене италијански критичари, »дотични господин, инспиратор свих напада противу мене«, интервенисао је код српског посланика Вујића, како би био у том жирију. Вучетић је ту »наметљивост незнаног оцењивача« одбио, позивајући се на уговор. Његови противници су, потом, проширили гласине да их Вучетић клевета, чак су »ишли тако далеко, да је шеф те њихове банде упутио мени једно писмо, у коме он мени прети, да ако не престанем клеветати га, он ће, наредити својим људима да ме преко новина ишибају«.

У Риму је, како П. Вучетић наводи, посебна комисија проценила његов рад на споменику.[43] Од њене одлуке зависило је хоће ли се споменик излити у бронзи. Италијанска комисија је споменик оценила одличном оценом и упутила честитке уметнику. Иако је Вучетић желео да се ово мишљење одмах публикује, како би се »запушила уста свим клеветницима и целој банди«, то Одбор ипак није учинио. Коментаришући изјаве да споменик треба »динамитом срушити«, вајар је приметио да »ни један од тих родољуба не оде ниоткуда из Београда за време балканског рата па да се ближе упозна са бомбама и динамитом«.

Коментаришући чланак из »Правде« у коме »шеф ове банде«, »крвнички напада и руга се свим одборима који

сакупљају прилоге за споменике у разним градовима«, Вучетић се пита да ли сав новац треба да се да »једином благоданом месији ове земље и творцу Видовданског храма«. Будући да на Косову већ постоји најлепши храм, Грачаница, Вучетић је оштро одговорио да »овом изнаситом дрипцу треба подвикнути да су наши хероји и борци освојили Косово немајући ни појма о његовим фрагментима«.

***

Повређен и љут, Пашко Вучетић је жестоко реаговао на идеју да се сви велики послови од националног значаја дају Мештровићу, а да се »ситнурија« макне у страну. Иван Мештровић уживао је велику славу и популарност у нашој средини. Предратна српска критика била му је изузетно наклоњена, а његов пројекат за Видовдански храм одушевљено хваљен.[44] Управо идеја Видовданског храма и његових скулптура, »фрагмената«, (Милош Обилић, Срђа Злопоглеђа, Косовка девојка и друге) покренула је пред Први светски рат питање националног уметничког стила.[45] В. Петковић је 1910. године био мишљења да је кроз Мештровићеву уметност »лепи сан о националној уметности српској на најбољем путу да буде остварен«.[46] Надежда Петровић је за његова дела рекла да су »производи народне религије«.[47] И Пијаде је, сетимо се, заговарао идеју Видовданског храма, али коју годину касније, своје измењено мишљење о Мештровићу и Храму изнео је у свом познатом есеју »Иван Мештровић и тежње за стилом у нашој уметности«. Доказујући да су његови фрагменти производ бечке сецесије, да су под утицајем Франца Мецнера, да је на идеју Храма дошао принуђен спољним околностима (»њега је стилизација довела ка садржини, не унутрашња идеја спољној форми«)

Пијаде закључује, између осталог, да »српска уметност има сасвим друго лице и другу душу, да српски народ има сасвим другу и велику уметност«.[48]

У овоме би се Пашко Вучетић сложио са М. Пијаде.

***

Својим скромним вајарским умећем, Пашко Вучетић није задовољио очекивања од споменика оваквог значаја. Млада српска критика, загледана у токове модерне европске скулптуре са почетка XX века, гледала је на гуслара, вилу, јунака, устаника, као на анахроне, романтичарске слике, од којих се морало кренути даље. Сазнања и доживљаји узбудљивих, снажних форми, пластички говор и живот скулптуре, потрага за обожаваним Роденовским сензибилитетом, нису остављали простора за сагледавање правих намера Пашка Вучетића. На свом споменику, прожетом симболистичким тенденцијама, Вучетићу је мање био важан реални јунак, колико идеја јунака, идеја хероја, идеја борбе. Он преноси своју поруку путем опште познатих симбола, и чини то сценски сугестивно. Дакле, не можемо оспорити овом уметнику из Далмације, да је врло добро разумео и тумачио идеју националног хероја, уздигнутог у ранг божанства.

Наше време довело је до оправданих захтева и планова да се једини преостали део Карађорђевог споменика, »Гуслар«, врати на Калемегдан и подсети нас на постојање овог дела.[49]

Пашко Вучетић није престао да се бави скулптуром након неуспеха са Карађорђевим спомеником. Не одустајући од јавних конкурса за споменике, урадио је 1912. године и фигуру дечака за споменик на Чукур-чесми у Београду. Данас се та фигура налази на гробу Пашка Вучетића и његове супруге Маре, на Новом гробљу. Већи део његових вајарских радова је страдао, мало је сачувано у Београду, Сплиту, Зрењанину. После Вучетићеве изложбе 1919. године у Београду, могле су се наћи и речи охрабрења за његове скулптуре, у којима је констатован приметан напредак.[50] Том послератном периоду припада и једно од његових најпознатијих дела, девојка са фригијском капом – »Маријана«, урађена око 1922. године, која се чува у Народном музеју у Београду.

Споменик коме је овај рад посвећен, срушен је током аустријске окупације 1916. године, под изговором да је већ био оштећен у току борби.

На главној шеталишној стази Калемегдана, 1930. године, подигнут је »Споменик захвалности Француској« Ивана Мештровића. Калемегдански парк и Београдска тврђава остали су без обележја Карађорђу, најзначајнијем симболу вишевековне борбе српског народа за национално ослобођење.

Напомене:

[1] Павле Васић, *Сто година скулптуре у Србији,* у: Доба уметности, студије и чланци, Ваљево 1990, 195.

[2] Дејан Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 153.

[3] Порта је, најпре, хтела да забрани подизање споменика, но касније је помирљиво пристала да се Карађорђу у спомен подигне нешто друго, црква, ћуприја и сл., видети у: Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада,* Београд 1933, 236.

[4] Драгутин Тошић, *Идеје и расправе о Карађорђевом споменику у документима српске штампе 1857. године*, Годишњак града Београда, књ. XXXII, Београд 1985, 125.

[5] Антица Павловић, *Неколико покушаја подизања споменика Карађорђу*, Рашка баштина 2, Краљево 1980, 234.

[6] Д. Тошић, *нав. дело,* 130–162.

[7] С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада,* 238.

[8] О пројекту вајара Михаила Осиповича Микешина за споменик ослобођењу Србије, видети: А.Павловић, *Неколико покушаја подизања споменика Карађорђу,* 235. Овај руски уметник био је и аутор предлога за споменик кнезу Михаилу, видети П. Васић, *Сто година скулптуре у Србији*, у: Доба уметности, студије и чланци, 196.

[9] П. Васић, *нав. дело*, 196.

[10] Ненад Симић, *Петар Убавкић (1850–1910),* Београд 1989, 196, 197.
Ђорђе Јовановић је »Косовски споменик« изложио на Светској изложби у Паризу 1900. године, на којој је био награђен златном медаљом.

[11] *Новости из места и са стране,* »Исток«, II, 5, Земун 17. I 1902.; *Прокламација Кнеза Петра Карађорђевића,* »Исток«, II, 6, Земун 20. I 1902. – На овом податку као и на несебичној помоћи при прикупљању грађе за овај рад, захваљујем г. Угљеши Рајчевићу, историчару уметности.

[12] *Споменик Карађорђу,* »Самоуправа«, Београд 8. VI 1904, бр. 130.

[13] *Споменик Карађорђу,* »Самоуправа«, Београд 11. VIII 1904, бр. 184.

[14] *Споменик на Калемегдану,* »Политика«, Београд 23. III 1905, бр. 430, 2. У непосредној близини места на коме је требало подићи споменик, налазила се капија кроз коју је, по легенди, Карађорђе ушао у Београдску тврђаву. Данас се та капија зове »Карађорђева«, и налази се на стази којом се иде од »Споменика захвалности Француској« ка Галерији Природњачког музеја.

[15] *Споменик вожду Карађорђу,* »Трговински гласник«, Београд 9. V 1908, бр. 103.

[16] *Конкурс за израду споменика Карађорђу,* »Српски технички лист«, Београд 21. IX 1908, бр. 38, 340, 341.

[17] Претпоставку, да је на конкурсу могао учествовати и Драгомир Арамбашић, изнео је Н. Симић, *нав. дело,* 353.

[20] Брана., *Вајари и Кара-Ђорђе,* »Политика«, Београд 28. IV 1909, бр. 1896, 1, 2.

[19] *Изложене скице,* »Вечерње новости«, Београд 1. V 1909, бр. 119, 2.

[20] Ј. Дучић, *Модели за споменик Карађорђу,* »Дневни Лист«, Београд 6. V 1909, 1, 2.

[21] В(ладимир) П(етковић), *Споменик Вожду–Поводом изложбе пројеката за споменик,* »Штампа«, Београд 19. V 1909, бр. 135, 1.

[22] Р., *Модели за Кара-Ђорђев споменик,* »Самоуправа«, Београд 13. V 1909, бр. 107.

[23] *Жири за Карађорђев споменик,* »Српски технички лист«, Београд 1909, бр. 48.; »Политика«, Београд 13. X 1909, бр. 2062, 2.

[24] Enciklopedija Likovnih Umjetnosti, 4, Zagreb 1966, 557; *Biografije i literatura o umetnicima, Paško Vučetić,* u: Počeci jugoslovenskog modernog slikarstva 1900–1920, Beograd 1972/1973, 251, i u: Jugoslovenska skulptura 1870–1950, Beograd 1975, 281; Љубица Миљковић, *ЛАДА 1904–1994, Поглед у прошлост,* Београд 1995, 25.

[25] *Писмо г. С. Роксандића,* »Штампа« Београд 6. XII 1909, бр. 336, 3.

[26] Б. Таназевић, *Карађорђев споменик,* »Српски технички лист«, Београд 1909, бр.48, 385–387.

[27] Ј. Дучић, *Имаћемо Карађорђев споменик,* »Ново Време«, Београд 26. XI 1909, 3.

[28] О овим, као и о другим скулптурама подизаним на Калемегдану током XX века, као и о пројектима за њихово уређење, одржавање и постављање, видети: Александра Бановић, Марко Поповић, Радојка Божовић Лопичић, Оливера Милић, *Пројекат за уређење и постављање споменичке скулптуре на простору парка Калемегдан,* Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 1994. У новије време, о највећем и најзначајнијем градском парку писао и Хранислав Милановић, *Прилог истраживању настанка и развоја парка Калемегдан,* »Наслеђе« II, Београд 1999, 51.

[29] *Краљ и Карађорђев споменик,* »Самоуправа«, Београд 25. VI 1912, бр. 143.

[30] *Дневне вести,* »Политика«, Београд 17. VIII 1912, бр. 3083, 2.

[31] Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, II,* Београд 1990, 426,427.

[32] *Победници у Београду,* »Политика«, Београд 12. VIII 1913, бр. 3441, 1–3; *Svečanosti u Beogradu,* »Novosti«, Zagreb, 25. VIII 1913, бр. 230, 1.

[33] На постојање овог фрагмента Карађорђевог споменика указао је др Марко Поповић, видети: М. Живковић, *Шта је остало од Вожда,* »Политика«, Београд 16. IV 1994, 19. »Гуслар« се чува у Музеју града Београда (депо Музеја Томе Росандића).

[34] М(илутин) Б(ојић), *Један бедан споменик,* »Пијемонт«, Београд 14. VIII 1913, бр. 222, 1.

[35] М(оша) П(ијаде), *Бронзана наказа. Једна срамота за Србију,* »Правда« Београд 15. VIII 1913, бр. 223, 1, 2.

[36] Пашко Вучетић је био први учитељ цртања Моши Пијаде (од 1905. до 1907. и неколико месеци 1908.). На молбу младићевог оца, Вучетић је 1909. године приложио уверење Министарству просвете, како би М. Пијаде добио стипендију за боравак у иностранству, Архив Србије, Министарство просвете, ф. 71, 157/1909 – податак уступио г. Угљеша Рајчевић, историчар уметности, на чему најљубазније захваљујем.

[37] С., *»Бронзана наказа«, До кога је кривица,* »Правда«, Београд 22. VIII 1913, бр. 230, 3.

[38] Драг. Ј. Илијћ, *Вождов споменик,* »Пијемонт«, Београд 10. X 1913, бр. 279, 3.

[39] М. Пијаде, *Једна нова болест,* О уметности, Београд 1963, 102–104.

[40] М. Пијаде, *Опет о споменицима, Једна опомена*, О уметности, Београд 1963, 110–112.

[41] *После свих интрига и напада, реч П. Вучетића,* »Новости«, 1913. бр. 262–263.– чланак (кога није било могуће проверити у оригиналу, МЈ) љубазно уступио г. Угљеша Рајчевић, историчар уметности.

[42] Мисли на чланак М. Пијаде *Опет о споменицима.*

[43] Као чланове жирија Вучетић помиње италијанског критичара Примо Левија и француског вајара Тадолинијеа, председника Академије светог Луке.

[44] Владимир Розић, *Ликовна критика у Београду између два светска рата,* Београд 1983, 40.

[45] В. Розић, *исто,* 40.

[46] В. Розић, *исто,* 41.

[47] В. Розић, *исто,* 43.

[48] М. Пијаде, *Иван Мештровић и тежње за стилом у нашој уметности,* О уметности, Београд 1963, 119–146.

[49] По овом плану, »Гуслара« би требало поставити источно од Споменика захвалности Француској, близу места где је некада стајао, видети А. Бановић, М. Поповић, Р. Божовић Лопичић, О. Милић, *нав. дело,* 10.

[50] Тодор Манојловић, *Изложба Пашка Вучетића,* »Политика«, Београд 6. XI 1919, бр. 4225, 1; Милош Црњански, *О изложби Пашка Вучетића,* »Демократија«, Београд 14. XI 1919. бр. 167, 2.

SUMMARY: *Mila Jevtović*

MONUMENT OF KARADJORDJE BY PAŠKO VUČETIĆ

First initiatives for erecting the monument of Karadjordje date from the middle of the 19th century. But this idea had been realized only fifty years later thanks to the activity of the Ministry for Military affairs. With the intention to commemorate centennial anniversary of the establishing of the first regular army established by Karadjordje in 1808 competition for the public monument was announced in September of 1908. In spite of the fact that complete first generation of our sculptors took part in the competition first prize has been awarded to the painter Paško Vučetić. It was pointed out to the shortages of the competition publicly and the new competition was requested that would include, among other things, participation of the sculptors from Croatia.

Paško Vučetić had undertaken all the obligations predicted for the erection of the monument. He had finished it in 1912 and placed it on the planned spot on the main promenade path of Kalemegdan. Opening of the monument was postponed because of the Balkan wars so the planned ceremony happened on the 11th of August 1913. Critiques were sharp and not entirely objective. There were pleas for its demolishing and removing from Kalemegdan. The monument was destroyed during First World War. Only the sculpture of »Player of the gusle« has been preserved. There are plans for returning of this sculpture at Kalemegdan in order to revive the fading memory of the existence of this monument.